

نسخه غیر قابل استناد

شناسایی چهارچوب تصمیم‌گیری در قرآن کریم

ابوالفضل عزیزآبادی^۱

چکیده:

با توجه به اینکه تصمیم‌گیری از کارکردهای عقل است هر تصمیم‌گیری، از نوع عقلانی است. اما در ادبیات این موضوع، تصمیم‌گیری عقلانی تأکید بر مراحل عمومی و منطقی در شناخت مسئله، ارائه راه‌حل‌ها و انتخاب بهترین راه‌حل با دوری از سلیقه ورزی و عواطف شخصی است، که به دلیل محدودیت‌های پیاده‌سازی آن، استفاده از رویکردهای شهودی، رضایت‌بخش و عقلانیت محدود مطرح شده است. در واقع محدودیت‌های تصمیم‌گیری عقلانی بیشتر مربوط به عقل است لذا باید به دنبال رویکردهایی برای جبران این نوع محدودیت‌ها بود از جمله استفاده از آموزه‌های وحیانی است که می‌تواند عقل را در تصمیم‌گیری کمک و راهنمایی کند. پژوهش حاضر در این راستا با استفاده از روش تحقیق موضوعی به دنبال دستیابی به چهارچوب تصمیم‌گیری در قرآن کریم است. طبق روش، از آیات مربوط به تصمیم‌گیری برداشت‌های موضوعی صورت می‌گیرد. با شناخت مفهوم تصمیم‌گیری و مشورت با کارشناسان قرآنی سه کلیدواژه «عزم»، «اراده» و «خیر» انتخاب شدند که ۱۸۹۲ آیه، آیات اصلی دربردارنده این کلیدواژه‌ها و سیاق‌های (واحد‌های موضوعی) این آیات بودند. حدود ۱۵۰۰ برداشت موضوعی در قالب چهل و پنج شاخصه تصمیم‌گیری و پس از خلاصه‌سازی ۱۳ شاخص به دست آمدند که در قالب الگوی ورودی-فرایند-خروجی جای گرفتند. ورودی الگو شاخصه‌های جمع‌آوری اطلاعات، نشانه‌های تصمیم، شناخت توانمندی‌ها و سنجش پیامدهای تصمیم هستند. فرایند این الگو استفاده از فرصت‌های تصمیم و قاطعیت در تصمیم بوده و خروجی آن پذیرش مسئولیت تصمیم و بهره‌برداری از نتایج تصمیم و نتایج دنیایی و آخرتی تصمیم هستند. عوامل مؤثر بر این الگو توجه به نقش خدای سبحان در فرصت‌های تصمیم و احاطه بر تصمیم و همچنین رعایت منافع ذینفعان و شناخت تهدیدات و مقابله با آنها هستند. این نتایج با مراجعه مستقیم به قرآن به دست آمده‌اند که می‌تواند گامی در مسیر استخراج ادبیات علوم انسانی و اجتماعی از قرآن و حرکت تربیتی و سازنده در تصمیم‌گیری افراد باشد. در ادامه، بحث و پیشنهاد ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: تصمیم‌گیری؛ قرآن کریم؛ روش تحقیق موضوعی

^۱ عضو شورای علمی پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی ab.azizabadi@mail.um.ac.ir

نسخه غیر قابل استناد

۱- مقدمه

با توجه به اینکه تصمیم‌گیری یک فرآیند و عمل ناشی از کارکرد عقل در انسان است تصمیم‌گیری عقلانی به نوع تصمیم‌گیری اشاره دارد که تنها از اصول و قواعد عقلی استفاده می‌کند و از سلیقه ورزی‌ها و احساسات که به هر شکل از این اصول و قواعد عدول می‌کند اجتناب می‌شود. در این تصمیم‌گیری بر مراحل عمومی و منطقی تصمیم‌گیری تأکید می‌شود که شناخت مسئله، ارائه راه‌حل‌ها و انتخاب بهترین راه‌حل را دنبال می‌کند. البته به دلیل آنکه این تصمیم‌گیری در محیط واقعی تصمیم‌دارای محدودیت است استفاده از آن با دشواری همراه است. مسیر نظریه‌پردازی ادبیات مدیریتی به دنبال آن بوده است که با استفاده از عواملی مانند شهود، تجربه و گزینه رضایت‌بخش این محدودیت‌ها را جبران کند. یکی از این عوامل جبران‌کننده، استفاده از آموزه‌های وحیانی است که می‌تواند به عقل در اتخاذ تصمیم‌های بهتر، کمک‌کننده و راهنما باشد. درعین‌حال چنین نقشی برای آموزه‌های وحیانی در صورتی است که موانع و محدودیت‌هایی بر عقل تحمیل نشده باشد و عقل بتواند حقانیت این آموزه‌ها را تشخیص داده و از کمک و راهنمایی این آموزه‌ها استفاده کند. بنابراین میان تصمیم‌گیری باوجود محدودیت‌های تحمیلی بر عقل و تصمیم‌گیری در پرتو پذیرش و استفاده از راهنمایی‌های وحی تفاوت‌های زیادی وجود دارد (بخشی و نقی پورفر، ۱۳۹۴: ۲۸؛ منطقی، ۱۳۹۱: ۵۰). هدف اصلی پژوهش حاضر آن است که با استفاده از روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم، چهارچوبی از تصمیم‌گیری که نشانگر دیدگاه خالص به تصمیم‌گیری است را ارائه کند. هدف فرعی پژوهش نیز توسعه ادبیات نظری تصمیم‌گیری و ارائه راهنمایی و راهکار برای تصمیم‌گیری مدیران و سیاست‌گذاران و معرفی روش تحقیق موضوعی به‌عنوان روش تحقیق در قرآن کریم است. دغدغه پژوهشگر حرکت به سمت دستیابی به دیدگاه قرآن کریم در موضوع تصمیم‌گیری است مطلبی که برای پیشنهاد پژوهش و آینده آموزش و پژوهش، جهت‌دهی و جاده‌سازی می‌کند تا نشان دهد قرآن کریم به‌عنوان نسخه هدایت الهی در موضوع تصمیم‌گیری حرف برای گفتن دارد و به‌طور مستقل و دقیق چهارچوب تصمیم‌گیری را ارائه می‌کند.

۲- مبانی نظری و پیشینه پژوهش

نسخه غیر قابل استناد

تصمیم‌گیری به‌عنوان فرآیند و عمل قلبی و عقلی (جوادی‌آملی، ۱۳۷۲: ۳) برای انتخاب راه‌حل مسئله یا بهتر شدن یک موقعیت است (رضاییان، ۱۳۸۳، ص ۷۵؛ رمضانیان و دیگران، ۱۳۹۰: ۹۵) که شالوده و روح وظایف مدیریتی، و مفهومی هم‌تراز و مترادف با مدیریت است (علی‌اکبری و رضایی، ۱۳۹۱: ۱۹۵). اندیشمندان، مدیریت را به‌عنوان علم و هنر اخذ تصمیم‌های منطقی، به‌موقع، قاطع و اثربخش برای نیل به اهداف سازمان می‌دانند (شیخ‌زاده و شیخ‌زاده، ۱۳۸۶: ۱۵۷). با توجه به کارکرد عقل، هر نوع تصمیم، تصمیم‌گیری عقلانی است درعین‌حال «تصمیم‌گیری عقلانی» بر شناخت مسئله، شناسایی و ارزیابی گزینه‌ها و انتخاب راه‌حل و جمع‌آوری اطلاعات و اجتناب از سلیقه‌ورزی تأکید دارد. این تصمیم‌گیری سه نوع محدودیت دارد:

- محدودیت مرتبط با عقل: عقل، نمی‌تواند در مسائل ماورایی به نتایج مطلوب برسد مانند مسائل مربوط به قیامت و سرانجام انسان (منطقی، ۱۳۹۵). همچنین عقل دچار خطاهای شناختی و ادراکی نیز می‌شود مانند خطاهای کلیشه‌ای، توهمی و ... که برآمده از تحمیل موانع بر عقل است.

- محدودیت مرتبط با تصمیم‌گیرنده: هر انسانی برای تصمیم‌گیری دارای قدرت، اختیار، علم، و علاقه باشد (الباننا^۱ و دیگران، ۲۰۲۰: ۴۴؛ نونه^۲، ۲۰۰۲)، در عین حال تصمیم متأثر از پیش‌فرض‌های نگرشی و انگیزشی وی نیز هست (دولو و رضائیان، ۱۳۹۳: ۱۰۳؛ دلینگول^۳ و دیگران، ۲۰۰۸؛ حبیبی، ۱۳۷۹: ۲۰).

- محدودیت مرتبط با روش عقلانی: تصمیم‌گیری عقلانی با محدودیت منابع اطلاعاتی و هزینه بالای جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات، کمبود زمان برای شناخت و ارزیابی گزینه‌ها (گودرزی، ۱۳۸۶: ۱۰۰)، عدم التزام به انتخاب راه‌حل بهینه (پوریان، ۱۳۹۶، ۲۰۰)، تأثیرپذیری از پارادایم عینیت‌گرا و دیدگاه انسان اقتصادی و استفاده از رویکرد تجویزی^۴، استاندارد، منطقی و جهان‌شمول همراه است.

برای جبران این محدودیت‌ها نیز رویکردهایی مانند رضایت‌بخش، شهود، تجربه و عقلانیت محدود^۵ مطرح شده است. به نظر سایمون اکثر تصمیم‌ها بر اساس اکتفاء به اطلاعات اولیه و در دسترس، و انتخاب راه‌حل رضایت‌بخش اتخاذ می‌شود (سایمون، ۱۹۶۰ به نقل از میرمحمدی و هادوی نیا، ۱۳۸۷، ۳۶) و افراد با استفاده از تجربه و شهود در تصمیم‌گیری برای جبران این محدودیت‌ها و حتی دلیلی برای کنار گذاشتن روش عقلانی و توجیهی برای اشتباهات تصمیم‌گیری، استفاده می‌کنند. آموزه‌های وحیانی نیز راهکاری برای جبران این محدودیت‌ها است. با مرور اجمالی کارکردهای عقل در قرآن کریم می‌توان

^۱ Elbanna

^۲ Noone

^۳ Deligonul

^۴ Prescriptive

^۵ Bounded Rationality

نسخه غیر قابل استناد

جایگاه عقل را در قرآن به طور مختصر شناخت تا مبتنی بر این کارکردها (جدول ذیل)، عقل بتواند مسیر صحیح تصمیم‌گیری عقلانی را بی‌یابد.

جدول ۱: برخی از کارکردهای عقل در قرآن کریم

ردیف	کارکردهای عقل
۱	نجات و مصونیت انسان از گرفتاری‌ها (آیه ۱۰ سوره ملک)
۲	ایجاد صداقت و اتحاد در روابط انسانی (آیه ۱۴ سوره حشر)
۳	رعایت آداب و روابط شایسته اجتماعی (آیه ۴ سوره حجرات)
۴	شناخت و توجه به نشانه‌های خلقت مستمر خدا در جهان (آیه ۵ سوره جاثیه)
۵	عبرت از گذشتگان و شناخت افت‌ها قدرت‌ها (آیه ۱۳۷ سوره صفات)
۶	شناخت و درک توحید و وحدانیت خدا (آیه ۲۸ سوره روم)
۷	عامل تمایز و برتری انسان از غیر (آیه ۴۴ سوره فرقان)
۸	عامل شناخت منفعت و ضرر (آیات ۶۶ و ۶۷ سوره انبیاء)
۹	شناخت رتبه و جایگاه پدیده‌ها و موضوعات نسبت به هم (آیه ۴ سوره رعد)
۱۰	شناخت و استفاده از توانمندی‌ها انسانی (آیه ۴۲ سوره یونس)
۱۱	رعایت حقوق دیگران و اجتناب از رفتارهای زشت (آیه ۱۵۱ سوره انعام)
۱۲	اجتناب از تقلید کورکورانه و تحریف حقایق (آیه ۱۷۰ سوره بقره)

براین اساس وقتی عقل هر انسانی دارای ظرفیتی است که بتواند کارکردهای فوق را داشته باشد در تصمیم‌گیری نیز می‌تواند تصمیمی اتخاذ کرد که دچار محدودیت‌های تصمیم‌گیری عقلانی نباشد. به نظر می‌رسد مسیر نظریه‌پردازی تصمیم‌گیری عقلانی از ابتدا به درستی شناخته نشده است و باید تصمیم‌گیری عقلانی را مورد شالوده‌شکنی و مسئله‌سازی قرار داد (آلوسون و سندبرگ^۷، ۲۰۱۱: ۲۵۳). پیشنهاد پژوهشی به خصوص با رویکرد اسلامی، ادبیات و سوابق فراوانی در موضوع تصمیم‌گیری را ارائه می‌کند اما جای خالی پژوهشی که با استفاده از قرآن کریم به دنبال تکمیل تصمیم‌گیری عقلانی باشد احساس می‌شود.

۳- پیشنهاد پژوهش

^۷ Alvesson & Sandberg

نسخه غیر قابل استناد

پژوهش‌های فراوانی در مورد تصمیم‌گیری با الگوی اسلامی انجام شده‌اند که به دنبال شناخت تصمیم‌گیری هستند. در ادامه به برخی از پژوهش‌های منتخب اشاره می‌شود و سهم پژوهش حاضر در پر کردن شکاف‌های پژوهشی موجود در تصمیم‌گیری نیز مطرح می‌شود.

گلچین کوهی و رضایی صوفی (۱۳۹۸) پس از تدبر در آیات قرآن و استخراج ارزش‌های راهبردی تصمیم‌گیری، مصاحبه نیمه ساختاریافته‌ای را با ۲۲ نفر از اساتید دانشگاه و روحانیون انجام داده است. نتیجه تحقیق نشان می‌دهد حق مداری نقش محوری در این الگو دارد و عوامل زمینه‌ساز (التزام به ارزش‌ها، ارزش‌های دنیایی، محیط، وراثت)، عوامل مؤثر (ویژگی‌های فردی، عوامل راهبردی، استعانت از خدا)، و عوامل بازدارنده (ضد ارزش‌ها و افراط و تفریط) بر این تصمیم‌گیری اثر دارند. جوادی آملی (۱۳۷۲) چهار عامل مشورت، آرامش، توجه به حضور در محضر الهی و بررسی دقیق و همه‌جانبه امر مورد تصمیم را معیارهای تصمیم‌گیری اسلامی معرفی می‌کند. رازینی و عزیزی (۱۳۹۴) در مصاحبه با ۱۶ صاحب‌نظر مدیریت اسلامی، تصمیم‌گیری را متأثر از مشورت، توکل، اخلاص و اعتدال‌گرایی معرفی می‌کند که منجر به ایجاد بصیرت شده و این بصیرت تحت تأثیر متغیرهای زمینه‌ساز و بازدارنده منجر به اثربخشی دنیوی و اخروی، مقبولیت نزد کارکنان و اطمینان بخشی می‌شود. خسروآبادی و رضایی منش (۱۳۹۴) التزام به حق، عدالت، حسن تدبیر، فهم و ادراک صحیح، محوریت منافع و مصالح عامه، صداقت و امانت‌داری را به‌عنوان مؤلفه‌های تصمیم‌گیری اخلاقی در نهج‌البلاغه شناسایی نموده است. خاشعی (۱۳۹۴) و تسلیمی، صفری و سیددانش (۱۳۸۳) در پژوهشی با محوریت تصمیم‌گیری راهبردی حکمت بنیان‌نشان می‌دهد شاکله تصمیم‌گیری امام خمینی (ره) در هشت تصمیم راهبردی، مبتنی بر حقیقت‌گرایی زیاد و واقعیت‌گرایی زیاد بوده است، دانش و هنر مدیریتی و استفاده از اصول و مبانی اعتقادی به‌عنوان پایه‌های حق‌گرایی و در نظر گرفتن عوامل محیط داخلی و بیرونی به‌عنوان پایه‌های واقع‌گرایی تصمیم‌گیری استخراج شده‌اند. حدادزاده (۱۳۹۷) در مدل اسلامی شهود در تصمیم‌گیری مبتنی بر آیات قرآن کریم و تفسیر المیزان و خبرگان مدیریت اسلامی عوامل زمینه‌ساز، عوامل بازدارنده و مؤلفه‌های شهود (الهام، قوه تشخیص، رؤیت قلب و نور الهی) را ارائه می‌کند. خنیفر و آقداقی (۱۳۹۴) سه سطح اثرگذاری آموزه‌های دینی بر تصمیم‌گیری را معرفی می‌کند سطح نخست در ارزیابی گزینه‌ها، سطح دوم در ایجاد گزینه‌ها و ارائه راهکارها و سطح سوم با شالوده‌شکنی مسئله تصمیم به دنبال بررسی اسلامی بودن یا اسلامی نبودن مسئله تصمیم هستند.

نسخه غیر قابل استناد

تأثیر مذهب و دین بر تصمیم‌گیری در سایر ادیان هم مطرح است. فرناندو و جکسون^۸ (۲۰۰۶) در بررسی اثر معنویت مذهبی در محیط کار بر تصمیم‌گیری سیزده مدیر منتخب سریلانکایی با استفاده از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته به این نتیجه می‌رسد که در موقعیت‌های دشوار تصمیم‌گیری، لازم است ابزارهای مدیریتی به‌وسیله ارتباط با خدا تکمیل شوند. واسکانسلوس^۹ (۲۰۰۹) با توجه به ضرورت ترکیب رویکرد عقلانی و غیرعقلانی در تصمیم‌گیری به این نتیجه می‌رسد که دعا و عبادت به‌عنوان یک مکانیسم مذهبی می‌تواند تحلیل‌های عقلانی و غیرعقلانی (شهودی) را در فرآیند تصمیم‌گیری مسائل مدیریتی ترکیب کند. میورس و برتن^{۱۰} (۲۰۱۹) نشان می‌دهد که حقیقت‌گرایی، فضایی را در فرهنگ‌سازمانی باز می‌کند که اجازه می‌دهد افراد بتوانند در روش‌های مدیریتی خود ارتباط با خدا داشته باشند پس کافی است راه دستیابی به حقیقت برای افراد باز شود تا با وجود این زمینه‌های فلسفی، نگاه آن‌ها پرورش یابد و منجر به تصمیم‌های بهتر آن‌ها شود.

پژوهش‌های فوق مبتنی بر زمینه‌ها و منابع مشخصی گردآوری شده‌اند که کارهای ارزشمندی به حساب می‌آیند که از میان انبوه پژوهش‌های تصمیم‌گیری برگزیده شده‌اند، در عین حال جای خالی پژوهشی که تنها با مراجعه به قرآن به دنبال استخراج دانش تصمیم‌گیری باشد احساس می‌شود و پژوهش حاضر به دنبال تکمیل پیشینه پژوهش از این منظر می‌باشد.

۴- روش پژوهش

پژوهش حاضر با استفاده از قرآن به‌عنوان راهنمای جامع هدایت انسان‌ها و با استفاده از روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم به دنبال سهمی در سیر ادبیات تصمیم‌گیری است و در این راه سعی بر آن است که بدون اینکه قصد تحمیل نظریه‌ها بر قرآن یا تأیید یک یا چند آیه قرآن برای موضوع تصمیم‌گیری یا تطبیق ادبیات تصمیم‌گیری با قرآن باشد به دنبال شناخت دیدگاه قرآن در تصمیم‌گیری و تولید نظریه قرآنی است و از این حیث تأسیسی است. روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم زمینه تدبر و استنباط مفاهیم قرآن آن‌هم به‌طور مستقیم و بی‌واسطه در ارتباط با موضوعات مختلف را فراهم کند یعنی پژوهشگر به‌طور مستقیم از متن قرآن برداشت‌های موضوعی پژوهش خود را دنبال می‌کند به بیان علامه طباطبایی (ره) باید دید خود قرآن در مورد موضوع مورد نظر چه می‌گوید^{۱۱} (طباطبایی، ۱۳۹۷ق، ص ۱۱). این روش مرتبط با گام‌های کلی تحلیل محتوای کیفی نیز هست که البته حساسیت‌های پژوهشی ویژه‌ای

^۸ Fernando

^۹ Vasconcelos

^{۱۰} Muers

^{۱۱} ماذا یقولُ القرآن

نسخه غیر قابل استناد

دارد که متناسب با پژوهش در قرآن کریم است (عبداللهی نیسیانی، ۱۳۹۷: ۳۶). طبق روش تحقیق موضوعی (لسانی فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۳: صص ۳۸-۱۰۵) آیات دربردارنده و مرتبط با موضوع موردنظر در قرآن کریم بررسی می‌شوند. اگرچه در ابتدا ممکن است به نظر برسد تمام قرآن با موضوع تصمیم‌گیری مرتبط است اما مواجهه و بررسی با تمام آیات قرآن از منظر تصمیم‌گیری نه تنها ممکن است انگیزه و علاقه پژوهشگر را در کار با قرآن کاهش دهد بلکه وقتی پژوهشگر خود را با انبوهی از آیات مواجه می‌بیند ممکن است دچار سردرگمی شود و نتواند کار را به سرانجام برساند (همان، صص ۳۴). در روش تحقیق موضوعی، با توجه به اینکه حروف و کلمات قرآن جایگاه الهی دارند با انتخاب کلیدواژه مناسب، آیاتی که دربردارنده این کلیدواژه هستند به عنوان آیات اصلی دربردارنده موضوع مشخص می‌شوند و فهرست مرتب‌شده‌ای از آیات دربردارنده کلیدواژه تحقیق تنظیم می‌شوند (همان، صص ۵۶-۶۴). در انتخاب کلیدواژه نیز به کارشناسان علوم قرآنی مراجعه می‌شود تا روش تحقیق موضوعی، سلیقه‌ای و پراکنده نباشد. علاوه بر آیه اصلی، سیاق آیه نیز مورد تحقیق قرار می‌گیرد یعنی متن موردتحقیق عبارت است از آیه اصلی و سیاق این آیه. سیاق آیه و تعبیر دیگر واحد موضوعی آیه یک بسته موضوعی جامع و دقیق است و در این سیاق انواع موضوعات در لایه‌ها و زمینه‌های مرتبط با موضوع اصلی مطرح شده‌اند و پژوهشگر موضوع خود را در سایر موضوعات و زمینه‌ها می‌بیند و جستجو می‌کند و از این طریق موضوع خود را شناخته و جایگاه و محتوای آن را درک می‌کند. پس از اینکه فهرست آیات اصلی و سیاق هر آیه مشخص شد با تلاوت مکرر آیات، اشارات و نکات متن تحقیق، بر مبنای رابطه موضوعی میان کلیدواژه و کلمات و عبارات موجود در آیه و سیاق آن استخراج می‌شوند. به عبارت دیگر به دلیل پژوهشگر آشنای به موضوع است در هر یک از عبارات متن به دنبال رابطه موضوعی میان موضوع خود و عبارت موجود در سیاق است. این برداشت‌ها و مفهوم‌یابی‌ها در مراحل بعدی، کدگذاری و عنوان‌بندی شده تا کدها و عناوین انتزاعی‌تر، ابواب و فصول موضوع را در قرآن نشان دهند یعنی برداشت‌های موضوعی تحت عناوین و کدهای انتزاعی به شکل یک متن تدوین یافته کنار هم قرار می‌گیرند (همان، صص ۷۴-۱۰۵). طبق روش می‌توان متن مورد تحقیق را در سیاق‌های قبلی و سیاق‌های بعدی یا در تمام سوره نیز گسترش داد. روایی این نوع روش تحقیق به شکل‌های مختلف نشان داده می‌شود از جمله کار کارشناسانه در انتخاب کلیدواژه (با انتخاب کلیدواژه نادرست برداشت‌های موضوعی هم، ضعیف و سطحی هستند)، تعداد قابل توجه آیات بررسی شده، انضباط روشی در مراحل تحقیق، و ارائه نتایج به کارشناسان قرآنی.

۴-۱- انتخاب کلیدواژه‌های موضوع تصمیم‌گیری

نسخه غیر قابل استناد

پس از مشاوره و مصاحبه با مرحوم استاد دکتر محمدعلی لسانی فشارکی، استاد پیشکسوت علوم قرآنی، سه کلیدواژه « اراده ، عَزَمَ ، خَیْر » برای موضوع تصمیم‌گیری انتخاب شدند که از زوایای مختلف تبیین‌کننده این موضوع هستند (به‌عنوان مثال، به ترتیب با توجه به ضرورت وجود توانمندی تصمیم‌گیری، انتخاب از میان گزینه‌های تصمیم و ضرورت انتخاب شایسته، کلیدواژه‌های فوق انتخاب شدند). مشتقات کلیدواژه «عَزَمَ» به تعداد ۹ مورد بوده که مجموع آیات و سیاق‌های آن ۷۹ آیه است (جدول ۲).

جدول ۲: فهرست آیات مشتمل بر کلیدواژه عزم و مشتقات آن در قرآن کریم

شماره آیه-نام سوره-شماره سوره	عین کلمه موضوع که در آیه به کاررفته است	شماره آیه ابتدای سیاق شماره آیه انتهای سیاق	تعداد آیات هر سیاق
۱ ۲۱ قتال ۴۷	عَزَمَ	۲۰ تا ۲۸	۹
۲ ۳۵ احقاف ۴۶	الْعَزْمِ	۲۷ تا ۳۵	۹
۳ ۴۳ شوری ۴۲	عَزَمَ	۳۰ تا ۴۳	۱۴
۴ ۱۷ لقمان ۳۱	عَزَمَ	۱۲ تا ۱۹	۸
۵ ۱۱۵ طه ۲۰	عَزَمًا	۱۰۵ تا ۱۱۵	۱۱
۶ ۱۸۶ آل عمران ۳	عَزَمَ	۱۸۱ تا ۱۸۹	۹
۷ ۱۵۹ آل عمران ۳	عَزَمَتَ	۱۵۶ تا ۱۶۳	۸
۸ ۲۳۵ بقره ۲	لَا تَعَزَّمُوا	۲۳۲ تا ۲۳۵	۴
۹ ۲۲۷ بقره ۲	عَزَّمُوا	۲۲۲ تا ۲۲۸	۷
جمع کل تعداد آیات سیاق‌ها			۷۹

در مورد کلیدواژه « خَیْر » با توجه به کارکرد مفهوم «خَیْر» در تصمیم‌گیری به‌عنوان گزینه شایسته، مشتقاتی از این کلیدواژه که «خَیْر» در مقابل «شَر» بوده‌اند و مشتقاتی که در آن «خَیْر» به‌عنوان بهترین بوده‌اند وارد تحقیق موضوعی نشدند لذا تعداد ۶۱ مورد از مشتقات این کلیدواژه در ۶۰ واحد موضوعی با تعداد ۶۵۳ آیه بررسی شدند. جدول فهرست آیات این کلیدواژه به دلیل تعداد ردیف‌های زیاد آورده نشده است. در مورد کلیدواژه « اراده » با توجه به کارکرد «اراده» به‌عنوان وجود شرایط و توانمندی در تصمیم‌گیری، آن مشتقاتی که اراده مربوط به خدای سبحان بوده است وارد تحقیق موضوعی نشده‌اند لذا تعداد ۸۳ مورد از مشتقات این کلیدواژه در ۷۰ واحد موضوعی با ۷۲۸ آیه بررسی شدند. جدول فهرست آیات این کلیدواژه به دلیل ردیف‌های زیاد آورده نشده است.

نسخه غیر قابل استناد

۵- یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش در پاسخ به این سؤال مطرح شده‌اند که هر عبارت موجود در متن تحقیق چه ارتباطی با تصمیم‌گیری دارد. این برداشت‌های موضوعی در سطوح و لایه‌های انتزاعی‌تر در کنار هم قرار گرفته و در مراحل مختلف مورد بازبینی، خلاصه بندی و عنوان گذاری قرار گرفت. ساختاری که برای ارائه نتایج مدنظر قرار گرفت استفاده از الگوی ورودی-فرایند-خروجی و توجه به عوامل مؤثر بر این الگو می‌باشد:

۵-۱- ورودی

۵-۱-۱- جمع‌آوری اطلاعات تصمیم

تصمیم‌گیری علمی، ضرورت تصمیم‌گیری است^{۱۲} و تصمیم نباید مبتنی بر اطلاعات غیرعلمی و غیرمستند و بی‌فایده نسبت به تصمیم^{۱۳} و با استفاده از رویه‌های ناکارآمد و جاهلانه اطلاعاتی^{۱۴} و بدون استفاده از ابزارهای دقیق جمع‌آوری اطلاعات^{۱۵} و بدون بررسی‌های قانع‌کننده و تحقیق‌های مستقل^{۱۶} و مبتنی بر اطلاعات وازگون و نادرست^{۱۷} احتمالی و غیریقینی^{۱۸} و یافته‌های پوچ و بی‌اساس^{۱۹} جمع‌آوری شود بلکه باید تلاش کرد این اطلاعات مبتنی بر پیگیری‌های روشمند^{۲۰} و از بهترین منابع اطلاعاتی^{۲۱}

^{۱۲} اخْتَرْنَا هُمْ عَلَيَّ عِلْمٍ

^{۱۳} بَغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ

^{۱۴} أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ - الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى

^{۱۵} فَاصْمَهُمْ وَأَعْمَى أَبْصَارَهُمْ

^{۱۶} عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤَنَا

^{۱۷} سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ

^{۱۸} إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا

^{۱۹} إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدًا سَاحِرٍ

^{۲۰} أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ

^{۲۱} كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ

نسخه غیر قابل استناد

مبتنی بر مثبت نگری و خوش بینی^{۲۲} و با جزئیات مورد نیاز^{۲۳} و در توجه به اطلاعات فرصت آفرین^{۲۴} جمع آوری گردد تا منجر به یک تصمیم شایسته شود.^{۲۵}

۵-۱-۲- نشانه‌های تصمیم

نشانه‌ها و زمینه‌هایی وجود دارد که تصمیم مبتنی بر آن‌ها اتخاذ می‌شود^{۲۶} که باید جستجو شده و اگر این لوازم فراهم نیست باید به گزینه‌هایی که مقتضیات آن فراهم است توجه داشت^{۲۷} با توجه نمودن به این نشانه‌ها، مسیر تصمیم شایسته شناخته و پیموده می‌شود^{۲۸} نسبت به این نشانه‌ها نباید کم‌اهمیتی^{۲۹} و بی‌اعتنایی داشت^{۳۰} بلکه با درک این نشانه‌ها باید به خود آمد^{۳۱} و فرصت را غنیمت شمارد^{۳۲} و تحت تأثیر دیگران منصرف نشد^{۳۳} اما کسی که به این نشانه‌ها بی‌تفاوت است، نشانه‌های شکست را هم عادی تصور می‌کند^{۳۴} و به نشانه‌های تدریجی و مستمر حساسیت نشان نمی‌دهد^{۳۵} و از توانمندی‌های خود در

^{۲۲} ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا

^{۲۳} وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ

^{۲۴} قَالَ مَوْعِدَكُمْ يَوْمَ الزَّيْنَةِ

^{۲۵} كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا

^{۲۶} ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ - فَلْيَرْتُقُوا فِي الْأَسْبَابِ

^{۲۷} وَلَيْسْتَغْفِرَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نَكَاحًا

^{۲۸} أَنْزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِيَ مَنْ يُرِيدُ

^{۲۹} وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا

^{۳۰} إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا

^{۳۱} فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ

^{۳۲} وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا

^{۳۳} وَلَا يَصُدُّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أَنْزَلْتُ إِلَيْكَ

^{۳۴} رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا

^{۳۵} وَلَنْذِيْقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَلَدِّ نِي دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ

نسخه غیر قابل استناد

شناخت این نشانه‌ها استفاده نمی‌کند^{۳۶} و با اتهام^{۳۷} و انکار^{۳۸} و بهانه‌تراشی^{۳۹} به این نشانه‌ها می‌نگرد و به دنبال جرّ و بحث‌های بیهوده است^{۴۰} و با وجود این نشانه‌ها به خود نمی‌آید و تغییر مسیر نمی‌دهد^{۴۱}

۵-۱-۳- شناخت توانمندی‌های تصمیم

خدا به هر کسی توانمندی‌های لازم تصمیم‌گیری را داده است^{۴۲} و این توانمندی‌ها، مسئولیت انسان در تصمیم مشخص می‌کند^{۴۳} و انسان به اندازه توانمندی خود در تصمیم‌گیری مسئولیت دارد^{۴۴} و نمی‌توان فراتر از این توانمندی‌ها از فرد انتظار داشت^{۴۵} و وقتی فرد ارزش سرمایه‌ها و توانمندی‌های خود را بداند^{۴۶} و توان خود را بکار گیرد^{۴۷} این توانمندی‌ها برای موفقیت او کافی هستند^{۴۸} و نیازی نیست انسان به سرمایه‌های دنیایی فریبنده دیگران تکیه کند^{۴۹} و اگر فرد ارزش این توانمندی‌ها را نداند این داشته‌ها برای وی بهره‌مندی محدود^{۵۰} و بی‌فایده‌ای دارند^{۵۱} و وی این داشته‌ها را از دست می‌دهد^{۵۲} و از آن‌ها حتی برای نابودی خود استفاده می‌کند^{۵۳}. همچنین، انسان باید حساسیت داشته باشد این توانمندی‌ها را در چه موضعی صرف کند^{۵۴} چراکه با محدودیت‌های بشری، نمی‌تواند در هر جهتی که تمایل داشت

^{۳۶} فَمَا أُغْنِي عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ... إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ

^{۳۷} قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا... إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ

^{۳۸} لَقَدْ آرَيْنَاهُ آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَابَى

^{۳۹} لَوْلَا أَرْسَلْنَا إِلَيْنَا رَسُولًا فَتَتَّبِعَ آيَاتِكَ

^{۴۰} الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ

^{۴۱} فَمَا اسْتَكْبَرُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَنْضَرَعُونَ

^{۴۲} وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَآبْصَارًا وَأَفْئِدَةً

^{۴۳} وَبَعُولْتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ

^{۴۴} لَا تَكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا - وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُشْقَّ عَلَيْكَ

^{۴۵} لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ

^{۴۶} إِنَّ لَكَ أَلًا تَجُوعَ فِيهَا... لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا

^{۴۷} اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ - وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا

^{۴۸} وَآلِقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلَقَّفْ مَا صَنَعُوا

^{۴۹} وَلَا تَمْدَنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ

^{۵۰} الَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ

^{۵۱} وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ

^{۵۲} الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ

^{۵۳} تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ

^{۵۴} يَسْتَأْذِنُكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ

نسخه غیر قابل استناد

صرف کند^{۵۵} و این توانمندی‌ها را نباید تنها براساس معیارهای ظاهری و مادی^{۵۶} بلکه معیارهای همه‌جانبه ارزیابی نمود^{۵۷}

۵-۱-۴- سنجش پیامدهای تصمیم

با تصمیم‌گیری، انسان سرنوشت خود را تعیین می‌کند^{۵۸} و می‌تواند گستره وسیعی از متغیرها را تحت تأثیر قرار دهد^{۵۹} لذا باید این آثار بر ذینفعان بررسی شود^{۶۰} و به‌خصوص به سوءاستفاده افراد منفعت‌طلب توجه شود^{۶۱} تا فرد علیه خودش راه انتقاد و اعتراض را باز نکند^{۶۲} در سنجش پیامدها، باید توجه داشت که چه‌بسا یک تصمیم ساده از منظر الهی بسیار مهم باشد^{۶۳} و تصمیم ساده‌ای که آثار گسترده آن تا مدت‌ها ادامه دارد^{۶۴} و هر تصمیم، عامل تصمیم‌های بعدی است^{۶۵} که انسان برای خود آینده‌سازی می‌کند^{۶۶} آینده‌ای که هیچ فرصت تصمیم ندارد^{۶۷} کسی که پیامد تصمیم خود را تا آخرت می‌بیند^{۶۸} با محوریت آخرت تصمیم می‌گیرد^{۶۹} اما کسی که با محوریت دنیا تصمیم می‌گیرد، آینده محدودی برای خود دارد^{۷۰}

۵۵ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ

۵۶ إِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَا رَهْطَكَ لَرَجْمَانَا

۵۷ زَادَهُ بَسْطُهُ فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ

۵۸ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ

۵۹ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ

۶۰ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً

۶۱ لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا

۶۲ أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا

۶۳ تَحْسِبُونَهُ هِينًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ

۶۴ فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ

۶۵ خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ

۶۶ فَأَتُوا حَرَّتْكُمْ أَنِّي شِئْتُمْ وَقَدِمُوا لَأَنْفُسِكُمْ

۶۷ يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا

۶۸ إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا—وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا

۶۹ مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ—وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ

۷۰ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

نسخه غیر قابل استناد

۲-۵- فرایند

۱-۲-۵- استفاده از فرصت‌های تصمیم

تصمیم شایسته آن است که مبتنی بر توحید، نبوت و معاد باشد^{۷۱} که در آن، برای بندگی خدا^{۷۲} و اطاعت از خدا و اطاعت از پیامبر(ص) تصمیم‌گیری می‌شود^{۷۳} و به جایگاه تصمیم نزد خدا توجه می‌شود^{۷۴} و از هیچ چیز به جز خدا نگرانی نیست^{۷۵} برای این تصمیم، انسان باید از تمام توانمندی‌های خود^{۷۶} و در اولین زمان و فرصت مناسب به دنبال استفاده درست از فرصت‌های خود باشد^{۷۷} برخی انسان‌ها نسبت به استفاده از فرصت‌ها، رویگردانی^{۷۸} منفی‌نگری^{۷۹} ادعاطلی^{۸۰} بیهوده‌کاری^{۸۱} و حتی بهانه‌تراشی^{۸۲} آن‌هم بهانه‌های عجیب دارند^{۸۳} مانند اینکه این تصمیم، جدید و بدون سابقه است^{۸۴} و آن‌ها فاقد فهم از تصمیم^{۸۵} و نشانه‌های موردپسند قانع‌کننده^{۸۶} و آمادگی لازم^{۸۷} و توانمندی و دانش مناسب هستند^{۸۸} یا اینکه خود را تافته جدا بافته^{۸۹} می‌دانند. این افراد براساس خواسته‌های شخصی^{۹۰} تصورات واهی و

^{۷۱} تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالذَّارَ الْآخِرَةَ

^{۷۲} أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ - إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لَوَجْهَ اللَّهِ

^{۷۳} يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ

^{۷۴} وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ - إِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَكُرْلَفَى

وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ^{۷۵}

^{۷۶} وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ

^{۷۷} وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى

^{۷۸} فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ - وَ أَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ

^{۷۹} الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ

^{۸۰} وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ

^{۸۱} لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْتِيهِمْ

^{۸۲} إِنَّ بَيوتنا عورة و ما هي بعورة إن يريدون إلا فرارا

^{۸۳} هل ينظرون إلا أن يأتيهم الله في ظلل من الغمام

^{۸۴} ما سمعنا بهذا في الملة الآخرة إن هذا إلا اختلاق

^{۸۵} ما نفقه كثيرا مما تقول

^{۸۶} لو لا أنزل عليه كنز أو جاء معه ملك

^{۸۷} و منهم من يقول أئذن لي ولا تفتني

^{۸۸} لو نعلم قتالا لا تبعنكم

^{۸۹} بل يريد... أن يؤتى صحفاً منشرة

^{۹۰} و اتبعوا أهواءهم

نسخه غیر قابل استناد

بی اساس^{۹۱} و شک و تردید^{۹۲} مخالفت با تصمیم دارند^{۹۳} با این رویگردانی، این فرصت‌ها به دیگران داده می‌شود^{۹۴} که مانند افراد بی تفاوت رفتار نمی‌کنند^{۹۵}

۲-۲-۵- قاطعیت در تصمیم

قاطعیت در تصمیم که یک ویژگی اکتسابی، قابل آموزش و الگوبرداری است^{۹۶} تا انسان بدون سلیقه ورزی^{۹۷} و متأثر شدن از عوامل انحرافی^{۹۸} با تغییرات متغیرها^{۹۹} و عوامل تضعیف‌کننده^{۱۰۰} و تردیدهای دیگران^{۱۰۱} مخالفت‌ها و چالش‌ها^{۱۰۲} جوسازی‌ها و شایعه‌پراکنی‌ها^{۱۰۳} نتایج شگفت‌انگیز افراد ناباور به تصمیم^{۱۰۴} مانع‌تراشی‌ها^{۱۰۵} فقدان‌ها و شکست‌ها^{۱۰۶} از قاطعیت در تصمیم منصرف نشود و با ارتباط مستمر با خدا^{۱۰۷} و انجام مسئولیت‌های اجتماعی^{۱۰۸} و بیان تلقین‌های پسندیده^{۱۰۹} استفاده از نظرات ذینفعان و چشم‌پوشی از تصمیم‌های قابل اصلاح آنان^{۱۱۰} با صبر یعنی مواجهه عاقلانه با فرصت‌ها و تهدیدات^{۱۱۱}

^{۹۱} اَمْ تَأْمُرُهُمْ اٰحْلَامُهُمْ بِهٰذَا

^{۹۲} اِنَّا لَنَفِيْ شَكٍّ مِّمَّا تَدْعُوْنَآ اِلَيْهِ مُرِيْبٍ

^{۹۳} اَمْ هُمْ قَوْمٌ طٰغُوْنَ

^{۹۴} وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ

^{۹۵} كُمْ لَا يَكُوْنُوْا اَمْثَالَكُمْ

^{۹۶} كَمَا صَبَرَ اَوْلُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ

طَاعَةٌ وَّ قَوْلٌ مَّعْرُوْفٌ^{۹۷}

^{۹۸} لَنْ تُؤْتِرَكَ عَلٰی مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنٰتِ

^{۹۹} مَا بَدَّلُوْا تَبْدِيْلًا

^{۱۰۰} اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوْا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فِرَادَهُمْ اِيْمَانًا

^{۱۰۱} اِنْ كُنْتُمْ فِيْ شَكٍّ مِنْ دِيْنِيْ

^{۱۰۲} فَمَا وَهَنُوْا لِمَا اَصَابَهُمْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَمَا ضَعُفُوْا

^{۱۰۳} لَوْ لَا اِذْ سَمِعْتُمُوْهُ

^{۱۰۴} لَا يَغْرِبُكَ تَقَلُّبُ الدِّيْنِ كَفَرُوْا فِي الْبِلَادِ

^{۱۰۵} وَلَا يَصُدُّكَ عَنْ آيٰتِ اللّٰهِ بَعْدَ اِذْ اَنْزَلْتُ اِلَيْكَ

^{۱۰۶} لَكِيْلًا تَحْزِنُوْا عَلٰی مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا اَصَابَكُمْ

^{۱۰۷} اَقِمِ الصَّلٰةَ... اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُوْرِ

^{۱۰۸} وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوْفِ وَاَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ

^{۱۰۹} طَاعَةٌ وَّ قَوْلٌ مَّعْرُوْفٌ فَاِذَا عَزَمَ الْاَلَمْرُ

^{۱۱۰} وَاَسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَّشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِ فَاِذَا عَزَمْتَ

^{۱۱۱} وَاَصْبِرْ عَلٰی مَا اَصَابَكَ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُوْرِ

نسخه غیر قابل استناد

اما کسی که در تصمیم قاطعیت ندارد بلامتکلیفی دارد^{۱۱۲} و با هر تهدیدی، موضع خود را عوض می‌کند^{۱۱۳} و نتیجه مؤثری هم نمی‌برد^{۱۱۴}

۳-۵- خروجی

۱-۳-۵- پذیرش مسئولیت نتایج تصمیم

هرکسی به میزان توانایی خود مسئولیت تصمیم را بر عهده دارد^{۱۱۵} و بدون اینکه نتیجه تصمیم چه باشد باید به وظیفه خود اقدام کند^{۱۱۶} درعین حال همان‌طور که انسان در قیامت پاسخگوی تصمیم خود است^{۱۱۷} در دنیا نیز مسئولیت تصمیم بر عهده خود انسان است^{۱۱۸} و این مسئولیت قابل واگذاری نیست^{۱۱۹} اما برخی افراد حاضر نیستند مسئولیت تصمیم خطای خود را بپذیرند^{۱۲۰} و تقصیر را بر عهده دیگران می‌اندازند^{۱۲۱} یا ادعا می‌کنند که با اختیار خود چنان تصمیمی را نگرفته‌اند^{۱۲۲} درحالی‌که هرکسی مسئول تصمیم خودش است و نمی‌تواند فرافکنی کند^{۱۲۳}

۵-۳-۲- بهره‌مندی انسان از نتایج تصمیم

هرکسی طبق سهمی که در تصمیم دارد^{۱۲۴} از نتیجه تصمیم بهره‌مند می‌شود یعنی نتیجه تصمیم انسان به خود او برمی‌گردد^{۱۲۵} که انعکاس همان تصمیم وی است^{۱۲۶} و کسی که نسبت به دیگران تصمیم می‌گیرد

^{۱۱۲} مَذْبُوبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ

^{۱۱۳} لَا تَوَهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا

^{۱۱۴} وَظَنَنْتُمْ ظَنَ السَّوِّءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا

^{۱۱۵} لَا تَكُلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا

^{۱۱۶} وَمَا أَدْرَى مَا يَفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ

^{۱۱۷} مَنْ أَعْرَضَ عَنْهُ فَإِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وِزْرًا

^{۱۱۸} لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ

^{۱۱۹} وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى

^{۱۲۰} فَالْقَوَا السَّلْمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ

^{۱۲۱} هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا-فَأَقْبِلَ بَعْضُهُمْ ... يَتَلَاوَمُونَ

^{۱۲۲} مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا

^{۱۲۳} مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ

^{۱۲۴} لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْهُمْ مَا أَكْتَسَبَ

^{۱۲۵} مَنْ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ-مَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا

^{۱۲۶} وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

نسخه غیر قابل استناد

درواقع برای خود تصمیم می‌گیرد^{۱۲۷} در تصمیم شایسته، این نتایج به شکل چند برابری^{۱۲۸} و فراتر از انتظار^{۱۲۹} و ارتقاءدهنده^{۱۳۰} حاصل می‌شود و در تصمیم ناشایست، نتایجی فاقد فایده و اثر دارد^{۱۳۱} که برای تصمیم‌گیرنده غم فزاینده و پشیمانی به دنبال دارد^{۱۳۲}

۳-۳-۵- نتایج دنیامحوری و آخرت محوری در تصمیم

کسی که تنها با محوریت دنیا تصمیم بگیرد^{۱۳۳} به نتایج تصمیم دنیایی خود^{۱۳۴} آن‌هم با سرعت^{۱۳۵} هم می‌رسد درحالی‌که تصمیم دنیایی و در استفاده از فرصت‌های تصمیم دچار ناکارآمدی و نارسایی^{۱۳۶} غرور و فریفتگی^{۱۳۷} محرومیت از نتایج آخرتی^{۱۳۸} ذلت و خفت می‌شود^{۱۳۹} و محرومیت از حمایت و نجات^{۱۴۰} ناامیدی^{۱۴۱} و محدود به محدودیت‌های دنیایی است^{۱۴۲} درحالی‌که نتایج آخرتی تصمیم، ارزشمندتر^{۱۴۳} و شایسته‌تر^{۱۴۴} و به‌طور کامل و بدون محدودیت^{۱۴۵} به انسان می‌رسد. کسی که در دنیا از فرصت‌های تصمیم استفاده نمی‌کند در آخرت دست‌خالی است^{۱۴۶} و نتایج آخرتی تصمیم از آن‌کسی

۱۲۷ ما يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ - فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمْ الْمَكِيدُونَ

۱۲۸ لَهُمْ جَزَاءُ الضَّعْفِ - إِنَّ تَكُ حَسَنَةً يَضَاعِفْهَا

۱۲۹ وَ أَوْزَنَكُمْ أَرْضَهُمْ... وَ أَرْضاً لَمْ تَطُورْهَا

۱۳۰ إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ

۱۳۱ يَغِظُهُمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا - وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ

۱۳۲ فَأَنَابَكُمْ عَمَّا بَعِمَ - لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ

۱۳۳ لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

۱۳۴ مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا

۱۳۵ مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ

۱۳۶ إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُوَ

۱۳۷ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ

۱۳۸ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ

۱۳۹ مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ... يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَذْحُورًا

مَا كَانَ لَهُ مِنْ فَتَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ^{۱۴۰}

۱۴۱ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذْ هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ

۱۴۲ ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

۱۴۳ وَاللَّآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا

۱۴۴ لِدَارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ - ثَوَابِ الدُّنْيَا وَحَسَنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ

۱۴۵ إِنَّمَا تُوفَّوْنَ أَجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

۱۴۶ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ... فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْآخِسُونَ

نسخه غیر قابل استناد

است که با محوریت آخرت تصمیم می‌گیرد^{۱۴۷} چنین کسی و به‌طور متوازن از منافع دنیا و آخرت بهره‌مند می‌شود^{۱۴۸}

از جمله یافته‌های پژوهش حاضر دستیابی به عواملی است که می‌تواند به‌عنوان عوامل تأثیرگذار بر الگوی ورودی-فرایند-خروجی باشد. سه عامل نقش خدا در تصمیم، ذینفعان در تصمیم، و تهدیدات تصمیم در ذیل اشاره می‌شود که در کنار این الگو در شناخت ساختار تصمیم‌گیری در نظر گرفته می‌شود.

۴-۵- نقش خدا در تصمیم

۴-۵-۱- احاطه خدا به تصمیم

خدا به اعماق تصمیم انسان احاطه دارد^{۱۴۹} حتی مواردی که خود انسان هم در برخی مواقع از آن‌ها آگاهی ندارد^{۱۵۰} و خدا هر آنچه بخواهد انجام می‌دهد^{۱۵۱} و تصمیم در همان زمان و به همان شکلی که خدا می‌خواهد محقق می‌شود^{۱۵۲} و کسی که این چهارچوب را نپذیرد به‌اشتباه تصور می‌کند هر تصمیمی که خواست می‌تواند بگیرد^{۱۵۳} لذا برخی افراد تصمیم می‌گیرند اما خدا تصمیم آن‌ها را محقق نمی‌کند^{۱۵۴}

۴-۵-۲- خدای سبحان، منشأ فرصت‌های تصمیم

امور مربوط به تصمیم از آن خداست^{۱۵۵} و فرصت تصمیم توفیق خدا به انسان است^{۱۵۶} و هر وقت بخواهد این فرصت‌ها را به اتمام می‌رساند^{۱۵۷} و خدا در ارائه این فرصت‌ها کوتاهی نمی‌کند^{۱۵۸} بلکه زمینه بهره‌مندی را هم فراهم می‌کند^{۱۵۹} و به حکمت خود، وسعت‌بخشی و اندازه‌گیری حساب‌شده^{۱۶۰}

^{۱۴۷} تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ

^{۱۴۸} وَأَتَّبِعَ ... الدَّارُ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا

^{۱۴۹} أَنْ اللَّهُ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنْهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

^{۱۵۰} وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

^{۱۵۱} إِنْ أَرَادَ اللَّهُ بِفَعْلٍ مَا يُرِيدُ- إِنْ كَانَ وَعَدَ رَبَّنَا لَمَفْعُولًا

^{۱۵۲} حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ- إِنْ مَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ

إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ^{۱۵۳}

^{۱۵۴} رَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا

^{۱۵۵} إِنْ أَمَرَ كُلُّهُ لِلَّهِ

^{۱۵۶} وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ

^{۱۵۷} عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ- إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ

وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظَلْمًا لِّلْعَالَمِينَ^{۱۵۸}

^{۱۵۹} سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

^{۱۶۰} وَاللَّهُ يَغِيظُ وَيَبْضُطُ

نسخه غیر قابل استناد

به هر انسانی توانمندی‌های متفاوتی را می‌بخشد^{۱۶۱} و هیچ محدودیتی هم در این اعطاء^{۱۶۲} و مانعی در اراده خدا نیست^{۱۶۳} و حتی بعد از ناامیدی، فرصت تصمیم را فراهم می‌کند^{۱۶۴} و خدا کسانی که را به دنبال استفاده از این فرصت‌ها باشند را هدایت می‌کند^{۱۶۵} پس هر فرصتی باید انسان را متوجه خدا کند^{۱۶۶} و نباید با بی‌نیازی، این حقیقت را انکار کند^{۱۶۷} گرچه که انسان‌ها به فطرت الهی خود در شکست‌ها متوجه آن می‌شوند^{۱۶۸}

۵-۵- ذینفعان تصمیم

۵-۵-۱- ضرورت رعایت حقوق ذینفعان در تصمیم

رعایت حقوق و منافع ذینفعان از الزامات تصمیم است^{۱۶۹} و نمی‌توان به خاطر منافع دنیایی^{۱۷۰} و منافع شخصی، حقوق ذینفعان را رعایت نکرد^{۱۷۱} هرکدام از ذینفعان نیز برای دیگری، محل آزمون است^{۱۷۲} و رعایت حقوق آن‌ها عامل رشد تصمیم‌گیرنده و موفقیت تصمیم است^{۱۷۳} و رعایت این حقوق میان متولی تصمیم و ذینفعان، طرفینی است^{۱۷۴} مسئولیت تصمیم‌گیرنده آن است که به‌خصوص به ذینفعان حاجتمند دارای عزت نفس^{۱۷۵} و ضعیف و محروم اولویت دهد^{۱۷۶} و هر یک از ذینفعان به نسبت به نقش خود^{۱۷۷}

^{۱۶۱} بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ

^{۱۶۲} إِنَّ هَذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ تَفَادٍ - وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

^{۱۶۳} فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ... إِنَّ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ... نَفْعًا

^{۱۶۴} وَ هُوَ الَّذِي يُزِيلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا

^{۱۶۵} أَنْ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ

^{۱۶۶} لَتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ - كَبْرَهُ تَكْبِيرًا

^{۱۶۷} أَقْبِنِعْمَهُ اللَّهُ يَجْحَدُونَ

^{۱۶۸} إِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ

^{۱۶۹} لَا تَتَخَسُّوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ

^{۱۷۰} وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

^{۱۷۱} أَتَأْخُذُونَ بُهَتَانًا - لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرْتُوا النِّسَاءَ كَرْهًا

^{۱۷۲} وَ لَكِنْ لِيَلْبُوا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ

^{۱۷۳} وَ إِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ

^{۱۷۴} وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ

^{۱۷۵} مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا

^{۱۷۶} وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوَالِدَانِ - يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى

^{۱۷۷} لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ... وَ لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ

نسخه غیر قابل استناد

و تلاشی که در تصمیم دارند باید از منافع بهره‌مند شوند^{۱۷۸} و این حقوق و منافع حتی پس از جدایی ذینفعان هم بایستی رعایت شود^{۱۷۹} و این حقوق نه تنها با معیارهای مادی بلکه باید با معیارهای اخلاقی و وسعت نظر رعایت شود^{۱۸۰}

۶-۵- تهدیدات تصمیم

۱- ۶-۵- شناخت و مقابله با تهدیدات

شناخت تهدیدات از ابعاد مختلف ضرورت دارد^{۱۸۱} چه بسا فرصت‌هایی که به دلیل تصمیم‌های انسان، ماهیت تهدید یافته‌اند^{۱۸۲} لذا تهدیدات تصمیم بایستی به‌طور جدی شناخته شده و از آن‌ها دوری شود^{۱۸۳} و با شناسایی زودتر آن‌ها بهتر می‌توان نسبت به آن‌ها تصمیم‌گیری داشت^{۱۸۴} و با وجود محدودیت‌های بشری^{۱۸۵} برخی تهدیدات را فقط خدا می‌داند^{۱۸۶} و انسان با توکل بر خدا باید این محدودیت‌ها را جبران کند^{۱۸۷} در مقابله با تهدیدها باید با استفاده از تمام امکانات^{۱۸۸} و بدون پاک کردن صورت مسئله^{۱۸۹} برخورد صریح با این تهدیدات داشت^{۱۹۰} در مقابله با این تهدیدات، با وجود باور قلبی^{۱۹۱}

^{۱۷۸} وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا - إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ

^{۱۷۹} فَمَتَّعُوهُمْ وَوَسَّرْوَهُمْ سَرَّاحًا جَمِيلًا

^{۱۸۰} وَإِنْ أَرَدْتُمْ... فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا

^{۱۸۱} إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ

^{۱۸۲} أَيْحَسِبُونَ أَنَّمَا نُنَادُهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ

^{۱۸۳} فَاجْتَنِبُوهُ - الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ

^{۱۸۴} وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا

^{۱۸۵} وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ

^{۱۸۶} وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ - لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ

^{۱۸۷} فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ

^{۱۸۸} وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ - تَرَاهِبُونَ بِهِ

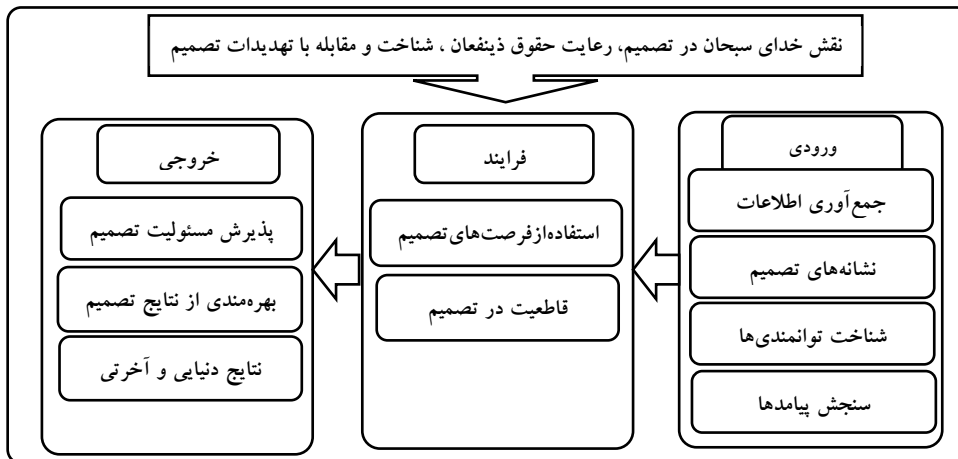
^{۱۸۹} بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ

^{۱۹۰} مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَّكِمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ

^{۱۹۱} وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا

نسخه غیر قابل استناد

ثبات قدم ^{۱۹۲} پایبندی و استقامت ^{۱۹۳} این تهدیدات برای انسان، کوچک جلوه می‌کنند ^{۱۹۴} از راه‌های مقابله، دوری از زمینه‌های تهدید ^{۱۹۵} و در برخی مواقع اینکه، انسان خود را در درون تهدیدات بیافکند ^{۱۹۶} چراکه اثرگذاری تهدیدات تنها در محدوده دنیاست ^{۱۹۷} و هرچه انسان ترس بیشتری داشته باشد ^{۱۹۸} آسیب بیشتری هم می‌بیند ^{۱۹۹} البته بسیاری از تهدیدات، به لطف خدا به انسان نمی‌رسد ^{۲۰۰} و

عامل نجات انسان از تهدیدات فقط خداست ^{۲۰۱}

۶- جمع‌بندی نتایج

خلاصه نتایج در قالب مدل ورودی-فرایند-خروجی در شکل ۱ ارائه شده است.

شکل ۱: خلاصه نتایج پژوهش در قالب مدل ورودی-فرایند-خروجی

^{۱۹۲} نَبَتْ أَقْدَامَنَا

^{۱۹۳} ثُمَّ اسْتَقَامُوا

^{۱۹۴} فَأَقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ

^{۱۹۵} وَ لَيْسْتَ عَفِيفَ الدِّينِ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا

^{۱۹۶} أَنْ أَفْذِيهِ فِي التَّابُوتِ فَأَفْذِيهِ فِي الْيَمِّ

^{۱۹۷} إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

^{۱۹۸} وَ بَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا

^{۱۹۹} حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا

^{۲۰۰} لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَ رَحْمَتُهُ

^{۲۰۱} وَ إِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ

نسخه غیر قابل استناد

۷- بحث و پیشنهاد

در این قسمت، بحث در مورد پنج نکته ضروری به نظر می‌رسد:

اول: روش تحقیق موضوعی، مخاطب را در مسیر فهم عمیق قرار می‌دهد این به آن معناست که اگر پژوهشگر این پژوهش را با همین کلیدواژه‌ها دوباره و چندین باره انجام دهد نتایجی پخته‌تر و عمیق‌تر در مورد تصمیم‌گیری در قرآن به دست می‌آورد و این نشان از اندیشه تکامل یافته‌ای است که به واسطه کار با قرآن به دست می‌آید. لذا تحقیق تصمیم‌گیری در قرآن متوقف نیست.

دوم: این نتایج تنها با مراجعه به قرآن به دست آمده است و اثبات آن می‌کند که قرآن در موضوع تصمیم‌گیری حرف‌های دقیقی برای گفتن و عرضه به جامعه علمی دارد. البته برخی از این نتایج با ادبیات تصمیم‌گیری همپوشانی دارد که این مطلب هم طبیعی است چون پژوهش حاضر به دنبال آن بود که بتواند به تصمیم‌گیری عقلانی از طریق قرآن، کمک کند و محدودیت‌های آن را جبران کند در عین حال وجوه تمایز نتایج به دست آمده با ادبیات و پژوهش‌های موجود قابل بحث است. به عنوان مثال، در قسمت ورودی، در نشانه‌های تصمیم، نشانه کم اهمیت وجود ندارد بلکه هر نشانه‌ای عامل به خود آمدن و فرصت‌شناسی در تصمیم است در صورت نداشتن چنین حساسیتی، حتی نشانه‌های شکست هم به عنوان علائم عادی و غیرقابل توجه تصور می‌شود و لذا فرد دچار تصمیم اشتباه می‌شود. در قسمت فرایند، ماهیت و محتوای تصمیم منطبق و همسوی با بندگی و اطاعت از خداست و چیزی جایگزین این معیار نمی‌شود. همچنین قاطعیت در تصمیم به عنوان ویژگی مهم فرایند تصمیم یک ویژگی اکتسابی است که با عوامل متعددی چون ارتباط با خدا، انجام مسئولیتهای اجتماعی، تلقین‌های پسندیده و چشم‌پوشی از خطای قابل گذشت دیگران حاصل می‌شود. قسمت خروجی نشان می‌دهد نتیجه هر تصمیم به خود فرد بر می‌گردد و هر فرد در تصمیم‌گیری برای دیگران در واقع برای خودش تصمیم می‌گیرد. همچنین هر تصمیم نتایج دنیایی و آخرتی دقیق و گسترده‌ای دارد که با اتخاذ تصمیم بوجود آمده و ادامه دارد و این معیار تعیین کننده‌ای در تصمیم است. نتایج، در قسمت عوامل مؤثر هم نشان می‌دهد فرد باید محدودیت‌های بشری خود را در تصمیم لحاظ کند و تنها در ارتباط با خدا این محدودیتها را جبران کند و برای یک تصمیم خوب اقدام کند. همچنین ذینفعان یعنی کسانی که به هر شکل مرتبط با تصمیم هستند مد نظر قرار می‌گیرند. همان‌طور که بی‌تفاوتی به آنها، انسان را دچار محرومیت می‌کند، توجه به آنها، به اتخاذ یک تصمیم شایسته کمک می‌کند. تهدیدات بیرونی و درونی نیز متوجه تصمیم هستند که به دنبال مخالفت و انحراف تصمیم شایسته هستند و با توکل بر خدا و باور

نسخه غیر قابل استناد

قلبی و ثبات قدم می توان با این تهدیدات مقابله کرد. جای خالی این وجوه تمایز، حداقل برای پژوهشگر در دوران‌های تحصیلی رشته مدیریت مطرح نبوده است. در قسمت مقایسه با پیشینه پژوهش، نیز نتایج موجود به طور کلی تأیید کننده و همسوی با نتایج آن پژوهش‌ها می باشد چرا که به طور کلی پژوهش‌های اسلامی از منبع وحی اقدام به استخراج نتایج می کنند و لذا نتایج به دست آمده مؤید و همسوی هم هستند در عین حال پژوهش حاضر به دنبال استخراج دیدگاه قرآن در موضوع تصمیم‌گیری بود و دستاورد متمایزی بود که می تواند فتح بایی در مسیر استخراج علوم انسانی اجتماعی از قرآن کریم باشد.

سوم: تصمیم‌گیری موضوعی است که به شخصیت و فرهنگ افراد و جوامع وابسته است لذا تغییر و بهبود تصمیم‌گیری نیازمند فرایند آموزشی و تربیتی مستمری است تا با تأثیر بر شخصیت و فرهنگ باعث شود افراد بتوانند بهتر تصمیم بگیرند، یعنی صرفاً با ابلاغ دستورالعمل نمی توان انتظار داشت تصمیم‌گیری افراد تغییر کند بلکه با آموزش مستمر و مطالبه‌گری می توان آثار نتایج پژوهش حاضر را در اتخاذ تصمیم‌های بهتر مشاهده کرد. لذا چه بسا این نتایج به افراد ارائه شود برخی بگویند این مطالب را می دانسته‌اند برخی بگویند این مطالب بدیهی هستند برخی بگویند توجه به این مطالب چه فایده‌ای دارد برخی بگویند آن‌هایی که این مطالب را نمی دانند وضعیت بهتری در تصمیم‌گیری دارند و ...، درحالی که این افراد از مسیر تصمیم‌گیری قرآنی فاصله دارند و این نتایج را باور ندارند یا رعایت نمی کنند. لذا باید ارتباط هدایتی افراد با قرآن را در دوران‌های تحصیلی و شغلی دنبال کرد. البته شناساندن روش کار با قرآن هم مهم است که روش تحقیق موضوعی یکی از این روش‌هاست.

چهارم: تربیت و اصلاح تصمیم‌گیری، وقتی حاصل می شود که بر جامعیت در تصمیم‌گیری تأکید شود یعنی اینکه در هر تصمیم به عوامل فراوان مرتبط با تصمیم توجه شود. به عنوان مثال ضرورت دارد که در تصمیم‌گیری به رابطه تصمیم‌گیرنده با دنیا و آخرت، با خودش، با خدا، با دیگران، با نتایج همیشگی و ادامه دار تصمیم، با توانمندی‌ها و فرصت‌های تصمیم و با تهدیدات تصمیم توجه شود. این جامعیت باعث اتخاذ یک تصمیم سنجیده و حساب شده خواهد شد.

پنجم، تصمیم‌گیری مبتنی بر اخلاق (در سطح علم و فلسفه اخلاق) اتخاذ می شود که باید‌ها و نباید‌ها، و درستی و نادرستی تصمیم را مشخص می کند. در مکتب اسلام، اخلاق با هدف قرب الی الله به دنبال هدایت تصمیم است. بنابراین باورها، حساسیت‌ها، تلاش‌ها، ارتباطات و نتایج تصمیم مؤلفه‌هایی هستند که در مسیر حرکت تربیتی و تکاملی انسان در مسیر الی الله مفهوم یابی شده و شناخته می شوند.

نسخه غیر قابل استناد

پیشنهاد می‌شود از کلیدواژه‌های دیگر مرتبط با موضوع تصمیم‌گیری مانند کلیدواژه‌های «امر»، «قدر»، «فکر» استفاده شود. اگر این کلیدواژه‌ها برای تصمیم‌گیری مناسب هم نباشند برداشت‌های موضوعی، سطحی و غیر مرتبط خواهند بود. از محدودیت‌های این پژوهش می‌توان به فرصت اندک پژوهشگر اشاره داشت. روشن است در هر بار مراجعه به قرآن برداشت‌های عمیق‌تر به دست می‌آید، در پژوهش حاضر دو بار از آیات منتخب برداشت‌های موضوعی صورت گرفت.

۸- منابع

- قرآن کریم؛ ترجمه ابوالفضل بهرام پور؛ انتشارات آوای قرآن، چاپ پنجم، ۱۳۸۷
- بخشی، علی‌اکبر؛ ولی‌الله، نقی پور فر (۱۳۹۴)، تبیین مبانی و مؤلفه‌های شناختی تأثیرگذار بر تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال چهارم شماره دوم پیاپی ده، بهار و تابستان، از صفحه ۲۵ تا صفحه ۴۸
- پوریان، محمدتقی (۱۳۹۶)، نقد نظریه انتخاب عقلانی در تصمیم‌گیری سیاست‌های راهبردی، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال ۶، شماره ۲۳، زمستان، پیاپی ۵۳
- تسلیمی، سعید؛ صفری، حسین؛ سیددانش، سیدیحیی (۱۳۸۳) بررسی الگوی سه نوع تصمیم‌گیری حضرت امام خمینی (ره) با استفاده از مدل تصمیم‌گیری حکیمانه رویکرد فازی، دانشور رفتار، سال ۱۱، دوره جدید، ش ۸
- حبیبی، معصومه (۱۳۷۹) دامهای پنهان در تصمیم‌گیری: در تصمیم‌گیری‌ها، ذهن شما می‌تواند بدترین دشمن باشد، توسعه مدیریت، شماره ۱۵، از صفحه ۱۸ تا صفحه ۲۱
- حدادزاده، مهدی (۱۳۹۷) تدوین مدل اسلامی شهود در تصمیم‌گیری راهبردی، مدیریت در دانشگاه اسلامی، سال هفتم، شماره ۱، بهار و تابستان
- جوادی آملی، مرتضی (۱۳۷۲)، نحوه سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری در مدیریت اسلامی، فرایند مدیریت و توسعه، شماره ۲۳، زمستان، از صفحه ۱ تا صفحه ۱۰
- خاشعی، وحید (۱۳۹۴) درآمدی نظری بر تصمیم‌گیری راهبردی حکمت بنیان، مدیریت اسلامی، سال ۲۳، ش ۲، از صفحه ۴۳ تا صفحه ۶۶
- خسروآبادی، حمیدرضا؛ رضایی منش، بهروز (۱۳۹۴) طراحی الگوی تصمیم‌گیری اخلاقی مدیران مبتنی بر آموزه‌های نهج البلاغه پژوهشنامه نهج البلاغه، سال سوم، شماره ۱۱، پاییز

نسخه غیر قابل استناد

خنیفر، حسین؛ آقداغی میثم (۱۳۹۴)، الگوی مفهومی سطوح تأثیرگذاری آموزه‌های اسلامی بر خط‌مشی‌گذاری فرهنگی، *مجله معرفت فرهنگی و اجتماعی*، سال ششم، شماره دوم، پیاپی ۲۲، از صفحه ۴۵ تا صفحه ۶۲

دوگو، مریم؛ رضائیان علی (۱۳۹۳)، پدیده تعهد بیش‌ازحد در تصمیم‌گیری، *چشم‌انداز مدیریت دولتی*، شماره ۲۰، از صفحه ۹۹ تا صفحه ۱۱۱

رازینی، روح‌الله؛ عزیزی، مهدی (۱۳۹۴) طراحی الگوی تصمیم‌گیری با رویکرد اسلامی، *مدیریت اسلامی*، دوره ۲۳، شماره ۱، از صفحه ۴ تا صفحه ۷۳

رضاییان، علی (۱۳۸۳)، *مبانی سازمان و مدیریت*، انتشارات سمت، تهران
رمضانیان، محمدرحیم؛ صادقی، عباس؛ پورجهانی، رضا (۱۳۹۰)، بررسی تأثیر ارزش‌های مقدس اخلاقی بر تصمیم‌گیری، دشواری تصمیم و احساسات ناشی از تصمیم‌گیری (مطالعه موردی: در دانشکده علوم انسانی دانشگاه گیلان)، *مدیریت دولتی*، دوره ۳، شماره ۶، بهار و تابستان، از صفحه ۹۳ تا صفحه ۱۱۰

شیخ‌زاده، محمد؛ شیخ‌زاده، رجبعلی (۱۳۸۶) بررسی مبانی عقلانیت در تصمیم‌گیری، *اندیشه مدیریت*، شماره ۱، بهار

طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۷ق) *المیزان فی تفسیر القرآن*، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ سوم

علی‌اکبری، حسن؛ رضانی، حسین (۱۳۹۱) بررسی پایه‌های نظری تصمیم‌گیری مبتنی بر اخلاق، *مدیریت اسلامی*، س ۲۰، ش ۱، از صفحه ۱۴۹ تا صفحه ۱۷۴

گلچین کوهی، محمد؛ رضایی صوفی، مرتضی؛ کشاورز، لقمان (۱۳۹۸) الگوی تصمیم‌گیری مبتنی بر ارزش‌های راهبردی اسلامی، *مدیریت اسلامی*، شماره ۴، سال ۲۷، زمستان، از صفحه ۷۷ تا صفحه ۱۰۳
گودرزی، غلامرضا (۱۳۸۶)، نظریه تصویر و تصمیم راهبردی، *اندیشه مدیریت*، شماره ۱، بهار

لسانی فشارکی، محمدعلی؛ حسین، مرادی زنجانی (۱۳۹۳)، *روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم*، انتشارات بوستان کتاب، تهران

منطقی، محسن (۱۳۹۱)، نقش نگرش‌های اسلامی در فرآیند تصمیم‌گیری، *اسلام و پژوهش‌های مدیریتی*، سال اول، شماره دوم پاییز، از صفحه ۴۱ تا صفحه ۵۷

نسخه غیر قابل استناد

منطقی، محسن (۱۳۹۵)، تصمیم‌گیری در مدیریت بر مبنای آموزه‌های اسلامی، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران

- Alvesson, Mats; Sandberg, J. Orgen (۲۰۱۱), Generating Research Questions Through Problematization, **Academy of Management Review**, Vol. ۳۶, No. ۲, ۲۴۷-۲۷۱.
- Deligonul, Z.S., Hult, G.T.M. and Cavusgil, S.T. (۲۰۰۸), "Entrepreneurship as a puzzle: an attempt to its explanation with truncation of subjective probability distribution of prospects", **Strategic Entrepreneurship Journal**, Vol. ۲, pp. ۱۵۵-۱۶۷
- Elbanna, Said; Thanos C Ioannis; C., Jansen J. G. Rob, (۲۰۲۰) A Literature Review Of The Strategic Decision-Making Context: A Synthesis Of Previous Mixed Findings And An Agenda For The Way Forward, **M@n@gement**, Vol. ۲۳, pages ۴۲-۶۰
- Fernando, M., & Chowdhury, R. M. M. I. (۲۰۱۰). The relationship between spiritual well-being and ethical orientations in decision making: An empirical study with business executives in Australia. **Journal of Business Ethics**, ۹۵, pp. ۲۱۱-۲۲۵
- Matteson, Peggy; Hawkins, W, Joellen (۱۹۹۰), Concept Analysis of Decision Making, **Nursing Forum**, volume ۲۵, No ۲
- Muers, Rachel & Burton, Nicholas (۲۰۱۹), Can We Take the Religion out of Religious Decision-Making? The Case of Quaker Business Method, **Philosophy of Management**, ۱۸: pp. ۳۶۳-۳۷۴
- Noone, Joanne (۲۰۰۲), Concept Analysis of Decision Making, **Nursing Forum**, volume ۳۷, No ۳, July-September
- Slovic P, Peters E. Risk perception and Affect, **Current Directions in Psychological Science**, ۲۰۰۶; ۱۵: ۳۲۲-۳۲۵ In Cowan N. (۲۰۱۰) The magical mystery four how is working memory capacity limited, and why? **Current directions in psychological science**, ۱۹: pp. ۵۱-۵۷
- Vasconcelos, Ferreira Anselmo (۲۰۰۹), decision-making processes: a religion-based framework, **Management Decision**, Vol. ۴۷ No. ۶, pp. ۹۳۰-۹۴۹